

12. ULUSLARARASI
**EYÜP SULTAN
SEMPOZYUMU**
T E B L İ Ğ L E R

Sempozyum Tarihi : 6 - 7 - 8 Kasım 2015

Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları No: 81

Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları Adına Sahibi : Remzi Aydın

Proje Sorumlusu : Ahmet Turan Koçer

Yayın Yönetmeni : Davut Akgül

Editör : Hüseyin Karaca

Yayına Hazırlık : Ümit Aksoy, Cemil Nazlı, Abdülbaki Başer

Tasarım ve İç Düzen : Nuhun Gemisi Reklam ve İletişim Hizmetleri

ISBN : 978-975-6087-13-8

Baskı : Mavi Ofset

Basım Yayın Tic. San. Ltd. Şti.

İkitelli O.S.B. Mahallesi Heskoop Sanayi Sitesi

Sinpaş İş Modern İş Merkezi Blok Kat:1

No: 22/23 Başakşehir / İSTANBUL

Tel: (0212) 549 25 28 (pbx) Fax: (0212) 549 26 84

www.maviofset.com e-mail: maviofset@maviofset.com

İstanbul, 2016

EYÜP BELEDİYESİ

KÜLTÜR İŞLERİ MÜDÜRLÜĞÜ

444 30 00

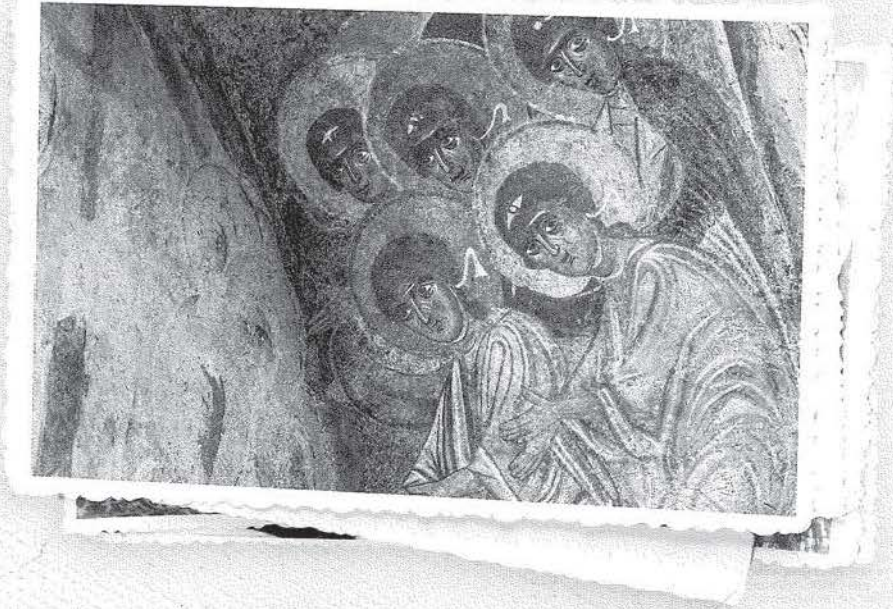
www.eyup.bel.tr

12. Uluslararası Eyüp Sultan Sempozyumu, Siyer Vakfı işbirliğiyle düzenlenmiştir.

IV.Oturum: Anadolu'ya Yönelik Fetih Hareketleri

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİ ANADOLU FETİHLERİ BAĞLAMINDA HRİSTİYANLARLA İLGİLİ UYGULAMALAR

Anadolu Coğrafyasında Ele Geçirilen Diğer Yerler ✦
İlk Fetihler Bağlamında Yapılan Antlaşmalar ✦

İlk İslâm Fetihlerinin Tarihsel Arka Planı ✦
Anadolu Topraklarındaki İlk İslâm Fethi ✦

Prof. Dr. Levent Öztürk

1964'de Bursa'da doğdu. 1986'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda, *Hz. Muhammed'in Habeşistan'la Münasebetleri* adlı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı. Şubat 1995'de *Haçlı Seferleri'ne Kadar Abbâsiler Döneminde Hıristiyanlar* konulu çalışmasıyla doktor unvanına lâyık görüldü. 2002'de doçent, 2007 yılında ise profesör unvanına yükseltildi. Halen İslâm Tarihi ve Sanatları Bölüm Başkanlığı vazifesini sürdürmekte olan Levent Öztürk, evli ve iki çocuk babasıdır. Kitap, makale, bildiri ve çevirilerden müteşekkil basılı elliye aşkın bilimsel çalışması olan yazarın *İslâm Toplumunda Hıristiyanlar, Câhiliye Arapları, Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri, Tarih Felsefesi, İslâm Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler, İslâm Dünyasında Hastaneler ve İlk Hicret Habeşistan* adlı yayımlanmış eserlerinden bazılarıdır.

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİ ANADOLU FETİHLERİ BAĞLAMINDA HRİSTİYANLARLA İLGİLİ UYGULAMALAR

Prof. Dr. Levent Öztürk¹

¹ Sakarya Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi İslam Tarihi Öğre-
tim Üyesi Elektronik Posta:
leventozturk@outlook.com

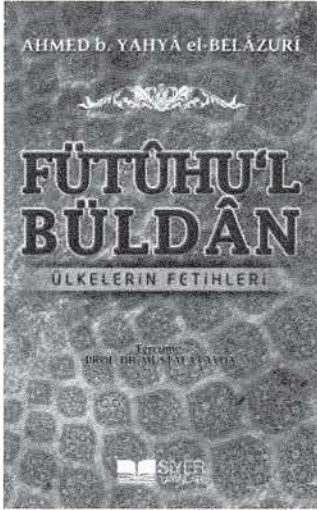
Giriş

Hz. Peygamber'in yükümlü olduğu tebliğ faaliyetlerini Kuzey Arabistan'da yaşayan Araplara ve diğer milletlere ulaştırmak üzere İslâm'a davet mektupları göndermeye başlamasıyla birlikte çok önemli bir takım siyasî gelişmeler ortaya çıktı. Bu gelişmeler, Medineli Araplar ile Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu arasında gerilimli ve çatışmacı bir sürecin başlamasını beraberinde getirdi. Bizzat Resûlullah'ın da başında bulunduğu Tebük Gazvesi (9/630) Doğu Roma İmparatorluğu hâkimiyetindeki toprakları hedef alarak düzenlendi ve neticede Romalılara tâbi bazı kaleler ve bazı Arap kabileleri İslâm hâkimiyetini kabul etti.

Hz. Peygamber'in başlattığı bu mücadeleye, yerine geçen Hz. Ebû Bekir (11-12/632-634) tarafından da sürdürüldü. İrtidat hâdiselerini kontrol altına alan Hz. Ebû Bekir, Doğu Roma hâkimiyetindeki Kuzey Arabistan bölgesine üç ana koldan askerî birlikler gönderdi. Doğu Roma hâkimiyetindeki topraklara karşı sürdürülen bu mücadele bizzat Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin son aylarında önemli başarılar elde etti. Sâsânî İmparatorluğu'na karşı başlatılan akımlar da aynı şekilde devam etti. Halefleri olan Hz. Ömer (13-23/634-644) ve Hz. Osman (23-35/644-656) dönemlerinde bu başarı en yüksek seviyeye ulaştı. Bugünkü Ürdün, Filistin, Suriye, Mısır ve Irak'ın bir kısmını kapsayan coğrafya yanında,

Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde Doğu Roma hâkimiyeti büyük ölçüde sonlandırıldı. İslâm orduları Gürcistan sınırlarında bulunan Tiflis ve İrmîniye bölgesindeki Divin'e kadar hâkimiyetlerini yaydı. Birkaç kale hariç Doğu Anadolu coğrafyasının tamamını Doğu Roma'nın hâkimiyetinden koparan

bu gelişme sonrasında, Anadolu topraklarının batı kısmında da Doğu Roma'ya karşı mücadele hızlandı.

Bu makale de, zikrettiğimiz bu çerçevede bağlamında, bugünkü Anadolu

coğrafyasında yer alan ve İlk İslâm fetihleri sırasında ele geçirilen yerlerin tespiti hedeflemektedir. Ele aldığımız konu, Hz. Ebû Bekir döneminde fetihler Filistin ve Suriye bölgesinde yeni başladığı ve Hz. Ali döneminde (35-40/656-661) ise Anadolu coğrafyası ile ilgili herhangi bir adım söz konusu olmadığı için Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerini kapsamaktadır. Makale boyunca ele geçirilen kentlerle yapılan anlaşmalar da ele alınacaktır. İlk İslâm fetihleriyle ilgili bilgilerin kaynaklarda oldukça karmaşık ve çelişkili olması sebebiyle bu çalışmamızda Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Büldân* adlı eseri esas alınacaktır. Metni daha akıcı kılmak ve daha hızlı bir bakış sağlamak için anlaşma şartları kısa maddeler halinde tablolaştırılarak sunulacaktır.

İlk İslâm Fetihlerinin Tarihsel Arka Planı

Milattan önce tarihin derinliklerinde başlayan Arap göçleri, Yemen sahillerinden kuzeyde Fırat'ın sınır çizdiği bölgeye kadar olan coğrafyaya Cezîretü'l-Arab, Dicle ile Fırat arasında kalan bölgeye de Cezîre denilmesini sağladı. Bu iki bölge, Arap kabilelerinin yerleşik veya göçebe olarak yaşadığı bir coğrafyaya dönüştü. Bu iki ana coğrafyanın özellikle kuzeyde kalan kısmı, yani bugünkü Ürdün, Filistin, Suriye, Irak ve Güneydoğu Anadolu topraklarının büyük bir kısmını içine alan kısmı, eski zamanlardan beri Yunan-Pers ve Roma-Sâsânî devletleri arasında egemenlik alanı olarak mücadeleye sahne oldu. Bu mücadeleye rağmen bölgede yaşayan Araplar bazen çeşitli dönemlerde Nabatlılar, Tedmürlüleri gibi müstakil siyasî birlikler kurdu, bazen de

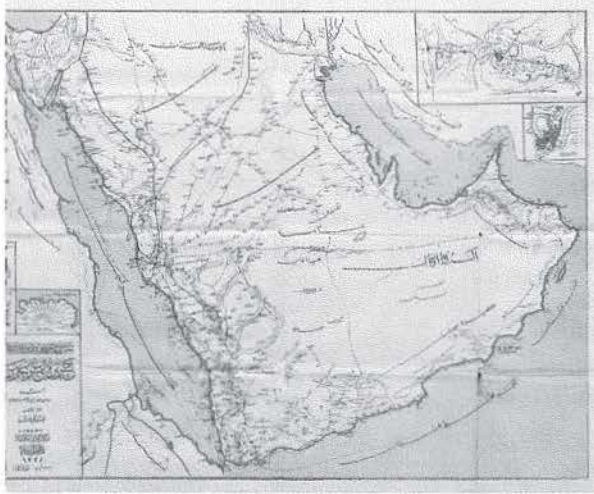
Gassânîler, Lahmîler gibi çoğunlukla bu bölgelere hâkim olan devletlere tâbi faaliyet gösterdi.

Bu siyasî ve tarihî ilişkilerin yanında Kur'ân-ı Kerîm de bu coğrafyalara gönderilmiş pek çok peygamberden, özellikle Medyen, Semûd gibi Arap toplumlarından ve Arapların ticaret yolculukları esnasında gördükleri kadim kentlerden bahseder. Hz. Peygamber'in dedeleri de miladî dördüncü asrın sonlarından itibaren bu bölgelerle ticarî ilişkiler içinde oldu. Zikri geçen bölgelerde bulunan

üzere Müslüman kervanlarına saldıran Dûmetü'l-Cendel'in idarecisi Ükeydir de katıldı. Hz. Peygamber'in erken bir dönemde, hicrî beşinci yılda bu bölgeye düzenlediği askerî sefer, Medine'ye saldırı için yapılan hazırlıkların öğrenilmesi üzerine yarıda kesildi. Ancak bu ani gelişme kuzeydeki gelişmelere ilgiyi kesmedi. Hudeybiye Antlaşması'nın akabinde diğer yerlerin yanı sıra Kuzey Arabistan'da yaşayan Doğu Roma'ya tâbi birçok Arap valisine ve Doğu Roma imparatoruna İslâm'a davet mektubu gönderildi.

Busra valisine gönderilen elçinin Gassânî emiri tarafından öldürülmesi üzerine Mûte Seriyesi (8/629) düzenlendi. Herakleios, imparatorluğunun güney kesimlerindeki gelişmeler dolayısıyla tedirgindi. Muhtemelen bundan dolayı, onun büyük bir ordu hazırlanarak Medine'ye saldırı planladığı şeklinde bir haber yayıldı. Bu haber üzerine Hz. Peygamber, Tebük

Seferi için hazırlık yaptı. Bu hazırlıklar öncesinde Tevbe Suresi'nin 29. ayeti nazil oldu ve ehl-i kitapla ilişkiler yeni bir boyut kazandı. Tebük Seferi, Doğu Roma'ya tâbi olan bazı yerel halk ve bazı Arap kabilelerinin İslâm'a boyun eğmesi ile sonuçlandı. Hz. Peygamber, vefatından kısa bir zaman önce Mûte'ye yeni bir sefer düzenlenmesini istedi. Ancak Usâme b. Zeyd komutasındaki bu ordu Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Hz. Ebû Bekir tarafından gönderilebildi. Ürdün topraklarında Âbilüz'z-Zeyt'e kadar

Arap kabilelerinin bir kısmı putperestliklerini korurken bir kısmı da zamanla Hıristiyanlığı benimsedi.

Hz. Peygamber, öncelikle Mekke'deki yakın akrabalarına karşı başlattığı davetini, en geniş çerçevede tüm Araplara ve tüm insanlığa ulaştırdı. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretten sonra kuzeye giden Mekke ticaret yolunu kontrol altına almaya çalışması Mekke'li müşriklerle savaş demektir. Bu çatışmaya Suriye ve Irak bölgesinin kesişim noktasında bulunan ve Mekkelilere destek olmak

uzanan bu sefer, kısa bir süre sonra başlayacak İslâm fetihlerinin de öncüsü oldu.

İrdat problemini çözen Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Saîd, Şurahbîl b. Hasene ve Amr b. Âs komutasındaki birlikleri, Fırat'ın batı kısmında kalan Doğu Roma hâkimiyetindeki topraklara yönlendirdi (7 Nisan 634). Birlikler yola çıktıktan sonra Hâlid b. Saîd'in yerine Yezîd b. Muâviye atandı. Sâsânî toprakları ile ilgili gelişmeler ise bölgede bulunan Şeybân kabilesinin komutanı Müsennâ b. Hârîse tarafından küçük saldırılarla devam ettirildi. Hâlid b. Velîd kendisine yardımcı olarak gönderildi.

Ürdün, Filistin ve Şam bölgelerine yönlendirilen birliklerin yardım talebi üzerine Irak bölgesinde bulunan Hâlid b. Velîd'in Şam'a gitmesi istendi. Bu sırada Filistin, Ürdün ve Şam bölgesinde bazı Bizans kaleleri ele geçirildi. Herakleios'un Arapların ilerleyişini durdurmak için gönderdiği ordu Ecnâdîn'de yenildi (18 Temmuz 634). Akabinde Yâkûsa vadisinde toplanan Bizans ordusu hezimete uğratıldı. Bu sırada Ebû Bekir'in vefat haberi geldi (23 Ağustos 634). Hz. Ömer döneminde gerçekleşen Fihl, Mercü's-Süfer gibi savaşlarla Roma ordusu bozguna uğratıldı. Dağılan askerler Dımaşk'a kaçtı. Akabinde Dımaşk, Saydâ, Beyrut, Hims, Hama gibi yerler ele geçirildi. Bu gelişmeler üzerine Herakleios iki yüz bin kişilik bir ordu topladı. Bu ordu Yermük'de bozguna uğrayınca Roma askerleri Filistin, Antakya, Halep, Cezîre ve İrmîniye bölgelerine kaçtı (Ağustos 636). Kaçan orduların takibi üzerine ele geçirilen kentler, İslâm ordularının aynı zamanda bugünkü Anadolu topraklarına ayak basması anlamına geliyordu.

Anadolu Topraklarındaki İlk İslâm Fethi

Bazı araştırmacılar tarafından Taberî'de yer alan bir rivayete istinaden ileri sürülen Yermük Savaşı sonrasında dağılan Doğu Roma ordusunu takip eden bir İslâm birliğinin onları Malatya'ya kadar takip ettiği ve şehri ele geçirerek cizye anlaşması yaptığı şeklindeki bir bilginin yeniden ele alınması ve tartışılması gerekmektedir. Bu bilgi bize İslâm ordularının Anadolu topraklarında ele geçirdiği ilk yerin Malatya

olduğunu ileri sürme imkânı sunmaktadır. Ancak Belâzürî'nin bu görüşe katılmadığı açıktır. Zira o, Malatya'nın fethini İyâd b. Ganm'in Şimşât'tan (Palu) dönüşüne, yani yaklaşık hicrî yirminci yılın başlarına yerleştirmektedir. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Bunun için iki delilimiz bulunmaktadır. Birincisi, Malatya'ya kadar uzanan bölgede Doğu Roma hâkimiyetinde birçok kalenin bulunması ve bunların daha sonraki yıllarda ele geçirilmesidir. Bu bakımdan Yermük'ten Malatya'ya kadar uzanan coğrafyada birçok Doğu Roma kalesinin bulunuyor olması

tartışılması gereken bir nokta olarak durmaktadır. İkinci ise Yermük Savaşı'ndan sonra Malatya'ya gittiği ileri sürülen İyâd b. Ganm'in, Yermük Savaşı'nın hemen akabinde cereyan eden Haleb ve diğer kentlerin kuşatılmasında Ebû Ubeyde'nin yanında bulunuyor olmasıdır. Bu yaklaşımlarımıza karşın rivayetlerin yeniden ele alınmasının uygun olacağı kanaatimizi burada yeniden vurgulamak istiyoruz.

Ebû Ubeyde Yermük Savaşı'ndan sonra Hims, Kınnesrîn ve Haleb kentlerini ele geçirerek Antakya'ya yöneldi ve burayı ele geçirdi. Bu bilgi ışığında aslına bakılacak olursa Anadolu topraklarında ele geçirilen ilk yerin Antakya olarak belirlenmesi daha uygun görünmektedir. Ebû Ubeyde kuşatma sonrasında Antakya'da bulunuyor-ken Meysere b. Mesrûk el-Absî'yi Amanos (Lükâm) Dağı'ndaki Belen (Bağras) geçidi- ni geçerek Romalı askerlerin ani bir saldırısını engellemesini istedi. Meysere, muhtemelen İskenderun veya kuzeybatıda yer alan Misis'e kadar ilerledi ve Herakleios'a katılmak isteyen bir orduyla karşılaştı ve onları yendi. Bu rivayeti dikkate aldığımızda İslâm ordularının Antakya'nın fethi sonrasında Belen Geçidi'ni aştıkları kesindir. Onların Misis taraflarına kadar gelmiş olabilecekleri ise yine ihtimal dâhilindedir. Bu sırada Tarsus'a geldiğini ifade eden rivayet, Belâzürî tarafından da tercihe şayan görülmemektedir.

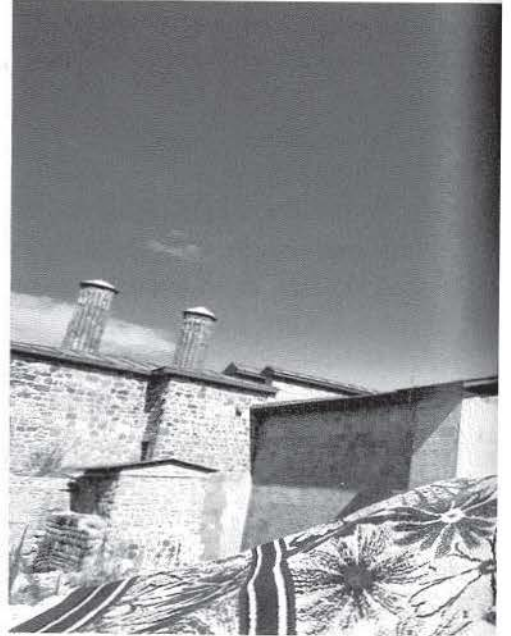
Anadolu Coğrafyasında Ele Geçirilen Diğer Yerler

Antakya'nın fethinden sonra Ebû Ubeyde Anadolu topraklarında bulunan Kûrus (Kilis), Suriye topraklarında bulunan Halebü's-Sâcûr ve Menbic'i ele geçirdi. Menbic'de iken İyâd b. Ganm'i Dülûk (Gaziantep) ve Ra'bân (Araban) kalelerini,

Hâlid b. Velid'i de Maraş kalesini ele geçirmeleri için gönderdi. İyâd b. Ganm, kaleleri sulh yoluyla ele geçirdi. Hâlid b. Velid ise, halkın kaleyi terk etmesi koşuluyla anlaşma yaptı ve Romalıların orayı lojistik destek olarak kullanmalarına imkân tanılamak için kalesini yıktırdı.

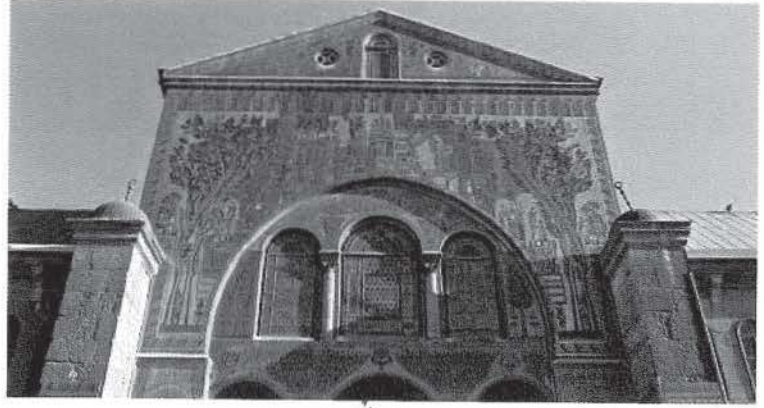
Bu sıralamada Anadolu coğrafyasına ait fetih çizgisine Amanos (Lükâm) Dağları yerleştirilmelidir. Antakya'nın ilk ele geçirilmesinde Amanos Dağları'nda yaşayan fakat fark edilmeyen Cerâcime halkı, Antakyalılar anlaşmayı bozup kent yeniden ele geçirilince dikkatleri çekmiş ve kendileriyle sulh anlaşması yapılmıştır.

Ebû Ubeyde'nin Menbic'ten sonra Aracîn, Bâlis ve Kâsırîn yerleşim yerlerini ele geçirerek Fırat Nehri'ne kadar ulaştığı, ardından Filistin topraklarına yönelerek Kudüs'e gittiği göz önünde bulundurulunca, Müslümanların öncelikle Fırat'ın batı yakasındaki Doğu Roma hâkimiyetini sonlandırmaya çalıştıklarını söylemek mümkün görünmektedir. Onların bu faaliyetleri Şam bölgesinin tamamen Müslümanların

eline geçmesini sağladı. Akabinde Filistin bölgesi ele geçirildi ve Şam sahillerinin fet-hi devam etti. Bu arada Irak ve İran coğrafyasında Sâsânî topraklarının bir kısmının ele geçirilmesi, Fırat'ın doğusunda kalan Doğu Roma hâkimiyetindeki Cezîre ve İrmîniye bölgelerinin fethine imkân tanıdı. Buna bağlı olarak İyâd b. Ganm Fırat'ın doğu bölgesinin, yani Cezîre bölgesinin fet-hiyle görevlendirildi (Ağustos 639).

İyâd b. Ganm önce Fırat'ın doğusunda kalan Rakka'yı ele geçirdi. Ardından Anadolu topraklarında yer alan Harran'a geldi. Harran'ı Cezîre bölgesinde kuşatılan ilk yer olarak değerlendirmek mümkündür. Harranlıların İyâd b. Ganm'e Ruhâ (Urfa) ile yapılacak anlaşmaya göre kendisine boyun eğeceklerini söylemeleri üzerine Ruhâ kuşatıldı ve anlaşma yapıldı. Ardından Harranlılarla da aynı anlaşma tatbikata konuldu. İyâd b. Ganm, Safvân b. Muattal ile Habîb b. Mesleme'yi Samsat'a (Sümeysât) gönderdi. Samsat da ele geçirildi. Serûc (Suruç), Aynülverde (Resûlayn/Ceylanpınar), Âmid (Diyarbakır),

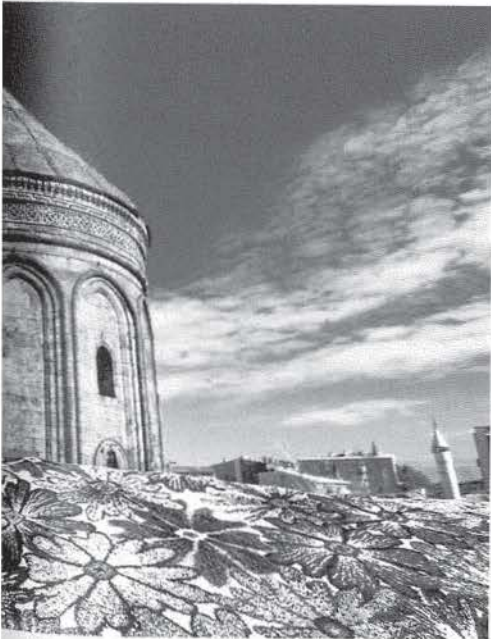

Meyyâfârikîn (Silvan), Nusaybin, Tur Abdin, Mardin, Dârâ, Habur hâkimiyet altına alındı.

Nusaybin'in fethinden sonra İyâd b. Ganm, Erzen, Derb, Bedlîs (Bitlis), Şimşât (Palu), Hılât (Ahlat) ile anlaşma yaptı. Akabinde Suriye topraklarına Rakka'ya döndü ve 20 (641) yılında Hıms'da vefat etti. İyâd b. Ganm, Şimşât'tan geri dönerken Habîb b. Mesleme'yi Malatya'ya gönderdi. Malatya'nın fethinden sonra Zibatra (Doğanşehir) ile Hades (Pazarcık-Göynük Köyü) kaleleri de Habîb b. Mesleme tarafından ele geçirildi.

Belâzürî tarafından verilen önemli bir gelişme 21 (642) yılında yaşandı. Hz. Ömer, Doğu Roma hâkimiyetindeki topraklara otuz bin askeriyle birlikte geçen Hıristiyan Arap Cebele b. Eyhem'i geri dönmeye ikna etmek üzere bir birlik gönderdi. Umeyr b. Sa'd el-Ensârî komutasındaki bu birlik Doğu Roma topraklarına girerek Cebele'ye teklifi ilettiler. Ancak o, bu teklifi kabul etmeyerek orada kaldı. İslâm birliklerinin Belen Geçidi'ni aşarak İskenderun-Adana arasına kadar geldiklerini kabul etmek mümkün görünmektedir. Belâzürî'ye göre gerçekleştirilen bu sefer, bazı tarihçiler tarafından ilk Sâife seferi olarak nitelendirilmektedir.

Hz. Osman döneminde ise anlaşmayı bozan Şimşât, Hılât yeniden ele geçirildi. Bunun yanında Kalîkalâ (Erzurum) ve

Erciş fethedildi. Şimşât'ın fethinden sonra Kemh (Kemah) kuşatılmış olmakla birlikte ele geçirilemedi. Hz. Osman döneminde İslâm fetihleri Tifis ve Divin'e kadar uzandı.

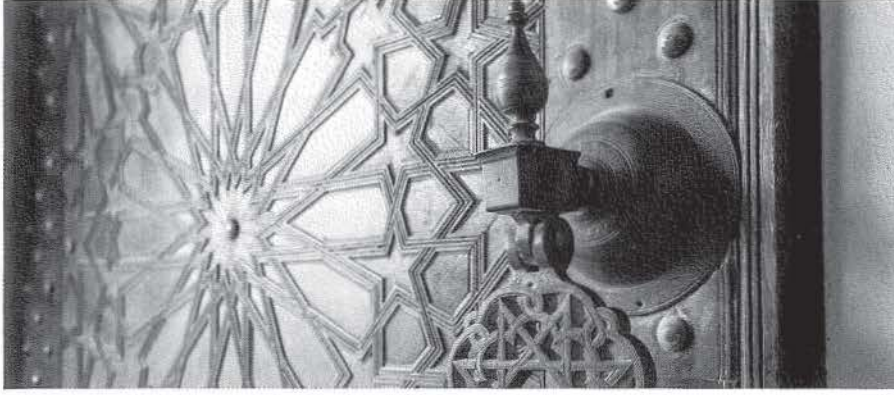
Doğudaki bu gelişmelerin yanında batıda bir yandan karadan, diğer yandan da denizden İstanbul'un alınmasına yönelik adımlar atıldı. 25 (646) yılında Muâviye komutasındaki birlikler Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesine yaklaşık on beş km. mesafede bulunan Ammûriye'ye kadar geldiler. Muâviye 31 (652) yılındaki seferinde ise Eskişehir'e (Darylaion, Derevliye) kadar ulaştı.

İlk Fetihler Bağlamında Yapılan Antlaşmalar

Anadolu topraklarında gerçekleştirilen fetihlerle ilgili Belâzürî tarafından nakledilen antlaşma metinleri aşağıda Fırat'ın batısı ve Cezîre bölgesi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ayrıca Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde gerçekleşen fetihlere de vurgu yapmak üzere tablolar birbirinden ayrılmıştır.

Tablo 1: Hz. Ömer Döneminde Fırat'ın Batısında Doğu Roma Hâkimiyetinden İslâm Hâkimiyetine Geçen Anadolu Topraklarındaki Kalelerle Yapılan Antlaşmalar

KALELER	ANLAŞMA MADDELERİ	KOMUTANLARLA İLGİLİ BAZI KAYITLAR
Antakya	İsteyenler şehri terk etti. 1 dinar 1 cerib buğday	Ebû Ubeyde Hz. Osman döneminde fethedilen askerlere ıkta yoluyla arazi verildi.
Bağras Geçidi - Misis civarı	Bizans ordusu mağlup edildi.	Ebû Ubeyde, Meysere b. Mesruk el-Absî'yi gönderdi. Yardımcı olmak üzere Mâlik b. Eşter en-Nehâî'i gönderildi.
Kûrus (Kilis)	Antakya antlaşmasının aynısı	Ebû Ubeyde, İyâd b. Ganm'i gönderdi. Bizzat kendisi onlarla antlaşma yaptı.
Dülük (Gaziantep)	Cizye/Bizanslılar hakkında bilgi aktarmaları	Menic'in ele geçirilmesinden sonra Ebû Ubeyde, İyâd b. Ganm'i gönderdi.
Ra'bân (Araban)	Cizye/Bizanslılar hakkında bilgi aktarmaları	Menic'in ele geçirilmesinden sonra Ebû Ubeyde, İyâd b. Ganm'i gönderdi.
Maraş	Kaleyi terk etmeleri şartıyla fethetti. Kaleyi yıktırdı.	Menic'in ele geçirilmesinden sonra Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velîd'i gönderdi.
Hades (Pazarcık-Göynük)	Cizye	İyâd b. Ganm tarafından gönderilen Habîb b. Mesleme
Zibatra (Doğanşehir)	Cizye	İyâd b. Ganm tarafından gönderilen Habîb b. Mesleme
Amanos Dağları (Cerâcime)	Bizanslılara karşı casusluk/cizyeden muafiyet/Müslümanlarla birlikte savaşta seleb alabilme hakkı	Antakya'nın yeniden itaat altına alınması zamanında Habîb b. Mesleme
Malatya	Cizye Cizye	İyâd b. Ganm, Habîb b. Mesleme'yi gönderdi. Muâviye, Habîb b. Mesleme'yi gönderdi.

Tablo 2: Hz. Ömer Döneminde Cezîre Bölgesinde Doğu Roma Hâkimiyetinden İslâm Hâkimiyetine Geçen Anadolu Topraklarındaki Kalelerle Yapılan Anlaşmalar

KALELER	ANLAŞMA MADDELERİ	KOMUTANLARLA İLGİLİ BAZI KAYITLAR
Harran	Ruha anlaşmasını kabul edeceklerini söyledikleri veya kaçtıkları ifade edilmektedir. Anlaşma Ruhâ anlaşmasının aynısıdır.	Iyâd b. Ganm
Ruhâ (Urfa)	1 dinar, 2 müd buğday, 2 kış zeytinyağı, 2 kış susamyağı cizye alındı. Köprüleri tamir, yol gösterme yükümlülükleri vardı. Canları, malları, Kiliseleri ve manastırları emniyette idi. Yeni kilise inşası yasaktı. Çan çalmayacaklar. Paskalya kutlamayacaklar. Düşmanlarla ilgili bilgi toplama görevleri vardı.	Iyâd b. Ganm
Sümeysat	Urfa anlaşmasının benzeri	Iyâd b. Ganm
Nusaybin	Benzer anlaşmalar	Iyâd b. Ganm
Suruç	Benzer anlaşmalar	Iyâd b. Ganm
Aynülverde (Re'sülayn)	Savaşla ele geçirildi. Ancak cizye ve harac anlaşması yapıldı. 4 dinar vergi konuldu. Terk edilen topraklar ıktâ olarak verildi.	Iyâd b. Ganm/Umeyr b. Sa'd
Âmid (Diyarbakır)	Benzer anlaşmalar	Iyâd b. Ganm
Meyyâfârikîn (Silvân)	Benzer anlaşmalar	Iyâd b. Ganm
Tur Abdin	Benzer anlaşmalar	Iyâd b. Ganm
Mardin	Benzer anlaşmalar	Iyâd b. Ganm
Dârâ	Benzer anlaşmalar	Iyâd b. Ganm
Erzen	Benzer anlaşmalar	Iyâd b. Ganm
Bedlîs (Bitlis)	Benzer anlaşmalar	Iyâd b. Ganm
Hilât (Ahlât)	Benzer anlaşmalar	Iyâd b. Ganm

Tablo 3: Hz. Osman Döneminde Cezîre Bölgesinde Doğu Roma Hâkimiyetinden İslâm Hâkimiyetine Geçen Anadolu Topraklarındaki Kalelerle Yapılan Anlaşmalar

KALELER	ANLAŞMA MADDELERİ	KOMUTANLARLA İLGİLİ BAZI KAYITLAR
Şimşât (Palu)	Urfa anlaşmasının bir benzeri	Muaviye, Habîb b. Mesleme ile Safvân b. Muattal'ı gönderdi.
Kemh (Kemah)	59 yılına kadar ele geçirilemedi.	Habîb b. Mesleme/Safvân b. Muattal
Kalikalâ	İsteyenler şehri terk etti. Kalanlar cizye anlaşması-na tabi oldu.	Habîb b. Mesleme
Hılât (Ahlat)	Iyâd b. Ganm'in emannamesine uyuldu.	Habîb b. Mesleme
Erciş	Cizye anlaşması	Habîb b. Mesleme
Ammûriye (Emirdağ yakınları)	Akın düzenlendi.	Muaviye b. Ebû Süfyân
Derevliyye (Eskişehir)	Akın düzenlendi.	Muaviye b. Ebû Süfyân

Sonuç

Yukarıda sunulan anlaşma maddeleri, ele geçirilen kale ve kentlerle ilgili rivayetlere yansıyan bilgiler çerçevesinde oluşturulmuştur. Hiç kuşkusuz tarihçilerin çoğu zaman anlaşma maddelerinde zikretmedikleri temel hak ve hürriyetlerle ilgili birçok husus, ilk fetihlere ait anlaşma metinlerinde açıkça belirtildiği için, ilerleyen zamanlardaki fetihlerde her zaman ayrıca zikredilmemiştir. Buna karşın, mabetleri, din ve vicdan hürriyetleri, bayramları, haçları, mezarlıkları vb. hususlar daima teminat altına alınmıştır. İslâm fetihlerinden önce Antakya, Urfa ve diğer bölgelerde inşa edilen kiliseler anlaşma maddelerinde açıkça görünmese de daima koruma altında olmuş; varlıklarını günümüze kadar sürdürmüştür. Bugün gerek Anadolu coğrafyasında, gerekse Suriye, Irak ve Mısır coğrafyalarında bulunan İslâm öncesi döneme ait kadim mabetlerin varlıkları bunun en önemli şahididir.

İlk İslâm fetihlerinde gerçekleştirilen eman ve akitlerin daha sonraki dönemlere tesir eden önemli bir yönü de bulunmaktadır. İlk anlaşma metinleri, daha sonraki yıllarda kendileriyle zimmet akdi yapılmış olan kaleler veya halklar tarafından bozula bile yine de korunmuştur. İsyân edenler itaat altına alındıklarında ilk yapılan anlaşma metinleri aynen geçerli sayılmış, isyan ettikleri için onların hak ve hürriyetlerini kısıtlayan bir uygulamaya gidilmemiştir. Bu durum İslâm kültür ve hâkimiyetinin bölgede asırlar boyunca varlığını sürdürmesinin en temel sâiklerinden birisi olarak kabul edilmelidir.

Dolayısıyla bu fetihler, sadece bir hâkimiyet hareketi olarak kalmamış, İslâm idaresi bölgede yaşayan halklar tarafından yönetim biçimi olarak benimsenmiştir. Bu benimsenimin temelinde ise, kendilerine verilen din ve vicdan hürriyeti önemli bir yer teşkil eder. Bu adım bir yandan fetihlerin, diğer yandan da bölgedeki farklı inanç ve kültürlerin kalıcı olmasını sağlamıştır.

Kaynakça

Akbaş, Mehmet, "Diyar-ı Bekir ve Çevresine Gelen Sahâbîler", *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi* (ed. Mustafa Sarıbyık), Diyarbakır 2015, s. 88-100.

Akbaş, Mehmet, *Cezire Bölgesi Fatih İyâz b. Ganm*, İstanbul 2011.

Apak, Adem, "Cezir Fatih Hz. İyâz b. Ganm", *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi* (ed. Mustafa Sarıbyık), Diyarbakır 2015, s. 146-150.

Azimli, Mehmet, "Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi", *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi* (ed. Mustafa Sarıbyık), Diyarbakır 2015, s. 72-85.

Balci, İsrâfil, "el-Cezire Bölgesinin Fethi", *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi* (ed. Mustafa Sarıbyık), Diyarbakır 2015, s. 60-69.

Barrington Atlas of the Greek and Roman World (ed. Richard J.A. Talbert), Princeton 2000.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Büldân* (trc. Mustafa Fayda), İstanbul 2013.

Demircan, Adnan, "Müslümanların Fethinden Mervanilerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", *İstem*, IX/17 (Konya 2011), s. 9-22.

Donner, Fred McGraw, *The Early Islamic Conquests*, Princeton 1981.

Ebü Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî (ö. 182), *Kitâbu'l-Harâc* (nşr. Muhammed el-Menâsîr), Utman 2009.

Fayda, Mustafa, "Yermük Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIII (Ankara 2013), s. 485-486.

Gögebakan, Göknur, "Malatya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVII (Ankara 2003), 468-473.

İşiltan, Fikret, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960.

Kaegi, Walter, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge 1992.

Özdeğer, Hüseyin, "Gaziantep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIII (Ankara 1996), s. 466-469.

Öztürk, Levent, *İslâm Toplumunda Hristiyanlar*, İstanbul 2012.

Pay, Salih, "Diyarbakır Fetihlerinde İlk Müslümanlardan Saîd b. Zeyd", *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi* (ed. Mustafa Sarıbyık), Diyarbakır 2015, s. 132-143.

Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX (İstanbul 2009), s. 221-249.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Târihu't-Taberî* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), I-XI, 2. Baskı, Beyrut 1967.

